

УДК 371.32

МЕТОДИЧНІ ПОЗИЦІЇ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ЗВ'ЯЗНИМИ ВИСЛОВЛЮВАННЯМИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сердюк М.В.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті розглядається процес формування орфографічних умінь і навичок молодших школярів у процесі роботи над зв'язними висловлюваннями, що ґрунтується на комунікативно-діяльнісному та особистісно орієнтованому підходах до вивчення української мови. Автор аналізує один із шляхів навчання орфографії в початковій школі – розроблення раціональної системи правописних вправ, що сприяють підвищенню грамотності та розвитку зв'язного мовлення учнів молодшого шкільного віку.

Ключові слова: орфографія, грамотність, розвиток зв'язного мовлення, система вправ, правописна компетентність.

Постановка проблеми. Модернізація освіти, сучасний підхід до навчання мови в загальноосвітньому навчальному закладі має пізнавально-практичне спрямування, тобто зорієнтований на формування в учнів комунікативної компетентності, на виховання мовної особистості, яка бездоганно володіє лінгвістичними знаннями, уміннями створювати власні висловлювання різних стилів і жанрів мовлення. Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови спонукає вчителя розвивати мовлення учнів не лише на спеціально відведених для цього уроках, а й систематично під час засвоєння мовного матеріалу, зокрема орфографії. У «Національній доктрині розвитку освіти» одним із пріоритетних напрямів перебудови школи передбачено «розвиток високої мовної культури громадян» [6, с. 4]. Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти одним із завдань мовного компоненту нового змісту навчання є «засвоєння мовної системи та формування на цій основі базових правописних умінь і навичок» [5, с. 6]. На перехідному етапі реформування мовної освіти в сучасній школі одним із найважливіших завдань, визначених чинною програмою з української мови, є необхідність «... різнобічного особистісного і мовленнєвого розвитку учнів, якому підпорядковується завдання системного вивчення мови» [9, с. 4].

З огляду на сказане можна стверджувати, що сьогодні особливо актуальною є проблема культури мовлення школярів, вирішення її безпосередньо залежить від формування в учнів правописних умінь і навичок, які є невід'ємним елементом писемного мовлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчив, що дослідники пропонували різні підходи до орфографічних вправ: роботу над орфографічними помилками (О.Біляєв); авторські розробки вивчення правопису іменників, прикметників, числівників, займенників, прислівників, дієприкметників, дієприслівників, прийменників, часток (М. Бардаш); опрацювання орфографічного матеріалу на фонетико-орфоепічній основі (Л.Симоненкова, М. Вашуленко, О. Караман); систему вправ залежно від лінгвістичної природи написань в умовах близькості споріднених мов (О.Хорошковська); технологію формування у школярів орфографічних

навичок у зв'язку з різними структурними рівнями української мови в умовах інтерференційного мовленнєвого середовища (І. Хом'як); навчання української орфографії у зв'язку з вивченням будови слова і словотвору в школах із російською мовою навчання (С. Яворська, О. Коломійченко); технологію застосування методу вправ і його місце на уроках вивчення орфографії (О.Антончук); формування орфографічних умінь і навичок на фонетичній основі (Н. Грона).

Психологічні основи зв'язного мовлення проаналізували М. Жинкін, Б. Баєв, О. О. Леонтєв, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін. Протягом останніх десятиріч проблему розвитку зв'язного мовлення учнів розглянуто в різних аспектах: основні закономірності розвитку мовлення (І. Зимня, Т.Ладигенська, М. Львов, М. Стельмахович, М. Пентилок та ін.); розроблення мовного компонента загальноосвітньої підготовки учнів (О.Біляєв, М. Вашуленко, І. Гудзик, С.Караман, В. Мельничайко, Л.Скуратівський, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.); комунікативний підхід до вивчення української мови (О. Біляєв, Т. Донченко, Л.Скуратівський, В. Мельничайко, М. Пентилок та ін.). Сучасні дослідники (О.Біляєв, В. Мельничайко, М. Стельмахович, Л.Скуратівський, М. Пентилок, К.Плиско, Г. Шелехова та ін.) вирішують проблему вдосконалення методів і прийомів навчання мови з метою ефективного впливу на мовленнєві здібності школярів. Великого значення вчені надають розвитку усного та писемного мовлення учнів, мовленнєвій культурі особистості.

Виділення не вирішених раніше частин аналізованої проблеми. Не зважаючи на певні здобутки в методиці навчання орфографії, проблема формування у школярів правописних умінь і навичок потребує подальшого вирішення. Перспективу її розв'язання вбачаємо у зв'язку з роботою над зв'язними висловлюваннями. Таким чином, актуальність визначається, з одного боку, завданнями реформування мовної освіти в Україні, спрямованими на вироблення в учнів орфографічних умінь і навичок, підвищення мовленнєвої культури школярів та розширення їх лінгвістичного світогляду, з іншого, – недостатньо глибоко розробленої в українській лінгводидактиці методики навчання орфографії у зв'язку з роботою над зв'язними висловлюваннями учнів.

Мета статті полягає у розробленні ефективної системи вправ, спрямованої на формування орфографічних навичок школярів під час роботи над зв'язними висловлюваннями.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сучасної методики навчання молодших школярів правопису необхідно знати її лінгвістичні засади, а саме теоретичні узагальнення в галузі орфографії української літературної мови. Уперше в українському мовознавстві термін правопис почав уживатися в граматиці М.Осадці, від грецького «орфографія» та російського – «правописание» (М. Осадца «Грамматика русского языка». – Львів, 1864).

Під орфографією розуміють: а) систему загальноприйнятих правил, що визначає способи передачі мови в письмовій формі; б) розділ мовознавства, який вивчає систему правил, що забезпечують однакові написання. Також для її означення вживають синонімічний термін «правопис» (М. А. Жовтобрюх, Г. І. Купрієнко, Л. Ю. Шевченко та ін.) [4].

Орфографія має особливе соціальне значення. Вона торкається інтересів усього суспільства і тому є предметом постійної уваги й турботи мовознавців, які досліджують проблеми культури мовлення. Не втрачає актуальності і методична проблема формування в учнів загальноосвітньої школи орфографічної грамотності, оскільки оволодіння нормами писемного мовлення є одним із найважливіших завдань вивчення мови, необхідною складовою мовної освіти школярів і важливим засобом піднесення культури їхнього писемного спілкування.

Як зазначають лінгводидакти, для досягнення основної мети засвоєння правопису – формування в учнів орфографічної грамотності – необхідно розв'язати такі завдання: забезпечити засвоєння школярами основних орфографічних понять і правил; розвинути в учнів орфографічну пильність (здатність розпізнавати орфограми як у написаних, так і в сприйнятих на слух словах); виробити на основі теоретичних знань практичні правописні вміння; домогтися запам'ятовування написання слів з орфограмами, які не перевіряються; виховати в учнів потребу звертатися в разі необхідності до орфографічного словника, озброїти їх вміннями користуватися таким словником; сформувати в молодших школярів навички самоконтролю і виправлення допущених під час письма орфографічних помилок.

Сьогодні із загальноосвітніх шкіл продовжують виходити учні, у знаннях яких багато формалізму, вони недостатньо володіють усним і писемним мовленням, низьким залишається рівень правописної грамотності. Однією з причин такого стану є розрив між теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками школярів. М. Вашуленко зазначає: «Нам видається перспективною ідея про те, що в шкільному курсі замість існуючої практики, коли робота з розвитку мовлення тільки «вкраплюється» у граматичні теми, доцільно поєднати розділ граматики з курсом теорії висловлювання. Тим самим буде забезпечено можливість замість двох традиційних паралельних

ліній у шкільній програмі – граматики і розвитку мовлення – будувати єдиний шкільний курс теорії і практики висловлювання» [2, с. 73]. Ми поділяємо думку І. Хом'яка про те, що питання орфографічної грамотності необхідно розглядати в контексті проблем розвитку мовлення учнів, бо вивчення орфографії суто в теоретичному плані не виправдовує себе: учні засвоюють орфографічні знання і в основному виробляють лише вміння, а для формування навичок потрібно широко застосовувати синтетичні вправи [10, с. 74].

Загальновідомо, що скільки б не тренувати учнів у написанні різних орфографічних вправ, не можливо сформувати в них уміння правильного письма: чимало школярів, які без помилок пишуть диктанти й успішно виконують вправи з граматики та орфографії, у роботах творчого характеру роблять значну кількість помилок, порушуючи іноді найелементарніші правила правопису. Це пояснюється тим, що учням важко самостійно сформулювати та оформити свої думки на письмі, їхня увага роздвоюється між правописом і змістом викладу думок. Спостерігаючи, як проходить навчальний процес у школі, ми дійшли висновку, що навчання орфографії потрібно проводити у тісному зв'язку з різними видами робіт із розвитку мовлення, будувати уроки мови так, щоб школярі розвивали своє мовлення, постійно пов'язувати орфографічні вправи з роботою над словом, навчаючи учнів розуміти красу літературної мови, любити її та вміти добирати потрібні слова для точного й образного висловлювання.

Як зазначають М. Баранов та Г. Іваницька, формування в учнів орфографічних умінь здійснюється на трьох етапах:

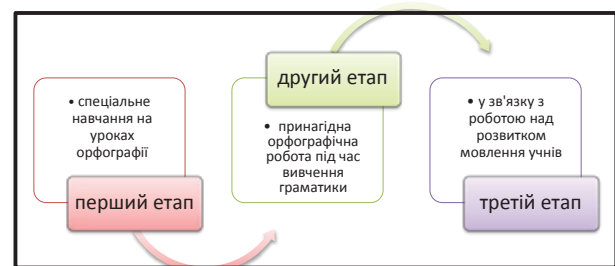

Рис. 1. Етапи формування орфографічних умінь (розроблено автором на основі джерела [1])

Спостереження за ходом навчального процесу в школі свідчать про те, що орфографічні знання, якими традиційно оволодівають учні початкової школи, недостатньо міцні для активного використання їх у писемному мовленні. Значна частина школярів поверхово засвоює правописний матеріал, сумнівається у виборі правильних написань під час виконання робіт творчого характеру, що спонукає нас до розроблення нової технології навчання орфографії. Проблема формування правописних умінь і навичок у процесі роботи зв'язними висловлюваннями, як бачимо, є слабким місцем у роботі вчителів початкової школи з української мови, оскільки вони не мають достатньо чіткого уявлення про технологію такої робо-

ти, зміст і місце її у навчальному процесі, форми і методи проведення, тому це питання потребує розв'язання. Таким чином, теорія і практика навчання орфографії у початковій школі потребує подальшого вдосконалення, розроблення системи вправ і завдань, які забезпечать зв'язок правопису з розвитком мовлення учнів.

Питанням загальнодидактичної системи вправ

присвятили свої праці Ю.Бабанський, Н. Лернер, В. Онищук, М. Фіцула, розробленням методичної системи вправ займалися М. Баранов, О. Біляев, М. Вашуленко, К. Плиско, І.Хом'як, О. Хорошківська, Г. Шелехова та ін. Загальнофілософське тлумачення поняття „система» полягає у розумінні його як упорядкованості частин єдиного цілого, їх взаєморозташування, взаємозв'язку і

Репродуктивні вправи	<p>вправи на виявлення і розпізнавання орфограм:</p> <ol style="list-style-type: none"> під час зорового сприймання тексту; під час сприймання тексту на слух для записування текстів із пропуском орфограм <p>дослідження – зіставлення спостереження й аналіз правописних явищ</p>
Продуктивні вправи	<p>текстуальне списування</p> <p>ускладнене списування</p> <p>вправи за зразком</p> <p>вправи за інструкцією</p> <p>вправи за завданням</p> <p>вибірковий диктант</p> <p>диктант на персональному комп'ютері</p> <p>дослідження – відновлення</p> <p>дослідження пошук</p>
Конструктивні вправи	<p>вправи на добір синонімів, антонімів</p> <p>вправи на розрізнення значень слів</p> <p>вправи на добір слів за певними семантичними та орфографічними ознаками</p> <p>орфографічне редагування</p> <p>переклад – дослідження</p> <p>орфографічне моделювання</p> <p>міні-диктант за ілюстрацією</p> <p>логічний диктант</p> <p>дубль – диктант</p> <p>дослідження - обґрунтування</p>
Творчі вправи і завдання	<p>вільний диктант</p> <p>творчий диктант</p> <p>переказ – мініатюра</p> <p>докладний переказ</p> <p>вибірковий переказ</p> <p>стилий переказ</p> <p>творчий переказ</p> <p>лист рідним, друзям</p> <p>оголошення</p> <p>замітка в газету про вчинки людей</p> <p>замітка в газету дискусійного характеру</p> <p>твір – мініатюра за контрольними словами</p> <p>твір – мініатюра за поданим початком чи кінцівкою</p> <p>ситуативний міні-твір</p> <p>твір – розповідь</p> <p>твір – опис</p> <p>твір – роздум</p> <p>лінгвістичний твір на орфографічну тематику</p> <p>рекламування</p> <p>інтерв'ювання</p>
Робота над помилками	<p>аналіз і корекція помилок</p>

Рис. 2. Система правописних вправ для учні молодшого шкільного віку з метою формування орфографічних умінь та навичок у процесі роботи над зв'язними висловлюваннями. Джерело: розроблено автором

взаємозалежності [3]. У дидактиці названий підхід спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різних типів зв'язків та зведення в єдину теоретичну систему. «Оскільки все в реальному світі системне, взаємозумовлене та взаємопов'язане, – зазначає С.Рубінштейн, – знання, які описують різноманітність форм цього світу, мають бути системними» [8, с. 259]. З педагогічного погляду, під системою розуміють певним чином організований навчально-виховний процес, твірними чинниками якого є – мета, завдання, зміст, методи, форми взаємодії педагогів і учнів та досягнуті при цьому результати.

Оскільки вправи є реалізацією вміння застосовувати знання орфографічних правил на практиці, вибираючи ту чи іншу орфограму та обґрунтовуючи її написання. Системність вправ – це перша і головна умова їх успіху, «нестача цієї системності – головна причина, чому чисельні і тривалі вправи з орфографії дають досить невисокі результати» [3, с. 12]. Ми керувалися положенням С. Чавдарова про те, що вправ має бути достатня кількість, залежно від ступеня складності тих чи інших орфограм [12, с. 46].

На основі вищенаведених трактувань ми виділили систему вправ для учнів 4 класів з урахуванням етапів роботи з орфографії у процесі роботи над зв'язними висловлюваннями. Адже саме в 4 класі завершується вивчення початко-

вого курсу української мови. У четвертокласників не лише формуються вміння й навички з орфографії під час роботи над текстами різних видів та типів, а й систематизують відомості з різних розділів мови, узагальнюються та закріплюються раніше вивчений матеріал.

Висновки та пропозиції. Вивчення психологічних, педагогічних і лінгвістичних засад вивчення орфографії сприяло створенню системи вправ для учнів молодшого шкільного віку з метою формування орфографічних умінь та навичок у процесі роботи над зв'язними висловлюваннями. Запропонований комплекс базується на сучасних підходах (комунікативно-діяльнісному, особистісно орієнтованому) та принципах навчання загальнодидактичних, власне методичних і передбачає оптимальне співвідношення традиційних та інноваційних форм та методів засвоєння орфографії, підпорядкованих досягненню запланованих результатів.

Отже, в основі утворення орфографічних навичок лежить поетапне формування у школярів умінь, пов'язаних із правописними діями, виконання яких забезпечується системою вправ і завдань. Проблема формування правописних навичок учнів 4 класів може бути вирішена за умови цілеспрямованого використання теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної системи правописних вправ, що передбачає оптимальний зв'язок у навчанні орфографії з розвитком зв'язного мовлення школярів.

Список літератури:

1. Баранов М. Т. Обучении орфографии в 4 – 8 классах / М. Т. Баранов, Г. М. Иваницкая. – К. : Рад. школа, 1987. – 224 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посібник / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
3. Вітюк В. В. Взаємозв'язок орфографії з мовленнєвим розвитком учнів / В. В. Вітюк // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 2. – С. 11 – 15.
4. Грона Н.В. Методика вивчення орфографії : [методичні рекомендації з методики викладання української мови для студентів спеціальності 6.010102 – Початкова освіта] / Н.В.Грона. – Ніжин: Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2012. – 143 с.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 28–41.
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr> – Назва з екрану.
7. Разумовская М. М. Методика обучения орфографии в школе : книга для учителя / М. М. Разумовская. – М. : Просвещение, 1992. – 192 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – [2-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1946. – 704 с.
9. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 1-4 класів з українською мовою навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/images/gr/pr/ukr_mova.doc. – Назва з екрану.
10. Хом'як І. М. Лінгво-методичні засади навчання орфографії української мови в основній школі: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Хом'як Іван Миколайович. – К., 2001. – 412 с.
11. Хорошкова О. Н. Специфика формирования орфографических умений и навыков в условиях близкородственного двуязычия (На материале украинского языка во 2–3 классах школ с украинским языком обучения) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Методика преподавания украинского языка” / О. Н. Хорошкова. – М., 1997. – 23 с.
12. Чавдаров С. Х. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі / С. Х. Чавдаров. – К., Х. : Рад. школа, 1957. – 400 с.

Сердюк М.В.

Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОЗИЦИИ ОБУЧЕНИЯ ОРФОГРАФИИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ НАД СВЯЗНЫМ ВЫСКАЗЫВАНИЕМ УЧАЩИХСЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Резюме

В статье рассматривается процесс формирования орфографических умений и навыков младших школьников в процессе работы над связным высказыванием, что основывается на коммуникативно-деятельностного и лично ориентированном подходах к изучению украинского языка. Автор анализирует один из путей обучения орфографии в начальной школе – разработка рациональной системы правописания упражнений, способствующих повышению грамотности и развития связной речи учащихся младшего школьного возраста.

Ключевые слова: орфография, грамотность, развитие связной речи, система упражнений, правописная компетентность.

Serdiuk M.V.

Glukhiv National Pedagogical University names after Alexander Dovzhenko

METHODS OF TEACHING POSITIONS SPELLING WHILE WORKING ON A COHERENT EXPRESSION CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL

Summary

This article discusses the formation of spelling skills of younger schoolboys in the process over a connected statement that is based on the communicative activity-oriented and personal approach to the study of the Ukrainian language. The author analyzes one of the ways of learning spelling in elementary school – the development of a rational system of spelling exercises that promote literacy and the development of coherent speech of pupils of primary school age.

Key words: spelling, literacy, development of coherent speech, exercise system by spelling competence.